

MERIMA HANDANOVIĆ

STRANCI NA SVOM. SLIKA STRANCA U ROMANIMA DŽEVADA KARAHASANA NOĆNO VIJEĆE I UVOD U LEBDENJE

*Zašto objašnjavati, pogotovo onima koji to ne mogu shvatiti,
da se i dubinom pada mjeri visina nečijeg uzleta?*

(Karahasan, 2022, str. 7)

Sažetak

Na primjeru dva romana Dževada Karahasana *Noćno vijeće* i *Uvod u lebdenje* ovaj rad pruža komparatističku analizu likova Simona Mihailovića i Petera Hurda u odnosu na figuru stranca, koji u izmještenom prostoru traga za dijelovima svog bića. S obzirom na spiralnu strukturu oba romana i na intertekstualne veze sa Danteovom *Božanstvenom komedijom*, ovaj rad komparatističkim pristupom prikazuje odnos prema funkciji vodiča kroz različite vrste “pakla” koji proživljavaju likovi. Pitanjem umjetničke motivacije, te sistema motiviranosti književnog djela, rad analizira i problematizira odnos likova prema situacijama, kao što propituje i književne konstrukte kojima likovi kreću u upoznavanje samih sebe. Kroz komparaciju likova Simona Mihailovića i Petera Hurda, ovaj rad propituje i odnos prema njihovim vodičima kroz “pakao” Enveru Pilavu i Rajku Šurupu. Komparacijskim pristupom u odnosu na figuru stranca u dva romana Dževada Karahasana, ovaj rad prikazuje različite odnose prema istom fenomenu, kao i različite načine manifestiranja jedne intertekstualne veze.

Ključne riječi: *figura stranca, Noćno vijeće, Uvod u lebdenje, komparatistička analiza, spiralna struktura*

1. UVOD

U pokušaju spoznavanja sebe, čovjek često ima potrebu da se izmjesti iz zone komfora. Gonjen vlastitim potragama odlazi u neke druge prostore kako bi pronašao “izgubljene” dijelove svog bića. Odlaskom iz prostora u kojem je formirao život, čovjek pristaje na ulogu stranca¹, koji tek u drugačijem prostoru i među drugim ljudima ima priliku da ispita “granice” svog bića. U romanima koji su predmet istraživanja ovog rada Dževad Karahasan gradi likove koji su smješteni u graničnim situacijama ili u graničnim trenucima svog života. U te granične situacije dolaze gonjeni nekim unutrašnjim osjećajem kao književnom uslovnošću, čime Karahasan kreira umjetničku motivaciju² koja pokreće radnju romana. Lik Simona Mihailovića iz romana *Noćno vijeće* (2009) i lik Petera Hurda iz romana *Uvod u lebdenje* (2022) objedinjuje granična situacija – oba lika dolaze u novu sredinu, obojica su stranci (na različite načine) i obojica prolaze kroz (svoje) krugove “pakla” imajući vodiče. Početna slična motiviranost likova pruža mogućnost komparativističkog pristupa u odnosu na dva Karahasanova romana. Uzimajući u obzir da se radi o poetičkim načelima jednog autora, prikaz sličnosti i razlika, pri konstrukciji dva lika iz dva romana, pokazuje spisateljsku vještinu koja čitatelju pruža mogućnost za analiziranje i ispitivanje djelovanja sličnih likova u različitim mogućim situacijama. Karahasan u uvodnoj napomeni zbirke eseja *Knjiga vrtova* piše o tvrdnji da čovjek cijeli život piše jednu knjigu, pa se poziva na svoju objektivnost i navodi da je moguće razmatrati i činjenicu da se svaka nova knjiga nadovezuje na prethodnu, te time početnu tvrdnju posmatra kao djelimično tačnu.

Znam da sam se uvijek trudio oko toga, znam da sam u svakoj pripovijesti i romanu nastojao dosegnuti onaj stupanj objektivnosti na kojemu sve spomenuto kazuje sebe. A to bi značilo da sam, svaki put kad sam napisao roman po svojoj zamisli i u skladu sa svojim željama, napisao novu i drugu knjigu – onu koju su oblikovali i izgovorili događaji, likovi, stvari od kojih

¹ Motiv stranca u književnosti bio je dominantan u 20. stoljeću. Danas je ostao kao motiv koji je stalno prisutan.

² Umjetnička motivacija prema ruskom formalisti Borisu Tomaševskom kompromis je realističke iluzije i umjetničke konstrukcije (usp. 1998, str. 24–31).

je ona oblikovana. Naravno da bi svaka nova knjiga nastavljala prethodnu, barem onoliko koliko sam ja ostao jednak sebi ranijemu, a to bi značilo da je bar donekle istinita tvrdnja navedena na početku. (Karahasan, 2004, str. 8)

U Karahasanovim djelima likovi su integrisani u cjelinu, a prethodni navod potvrđuje tvrdnju Mihaila Bahtina da je “umetnikova borba za određen i čvrst lik junaka, u velikoj meri, borba sa samim sobom” (Bahtin, 1991, str. 7). Onako kako je moguće usporediti dva stvarna čovjeka koji su živjeli u različitim vremenima, tako je moguće usporediti i dva lika koji su ispisani u dva različita romana istog autora, a da te sličnosti ukažu na varijacijske ponovljivosti karaktera stvarnog i mogućeg bića.

2. KRUGOVI PAKLA SVETOG LUĐAKA – SIMONA MIHAILOVIĆA

Roman *Noćno vijeće*³ Dževada Karahasana svojim naslovom nas podsjeća na Platonove *Zakone* i instancu noćnog vijeća koja je posljednja u Platonovoj slici države i koja predstavlja umnu snagu i vrhovno moralno tijelo države. Platon za noćno vijeće piše kako je cilj “da postanu savršeni čuvari, kakvi, koliko mi je poznato, još nisu postojali u pogledu svoje sposobnosti za čuvanje” (2004, str. 317). Članovi noćnog vijeća su kod Platona ljudi koji su boravili u drugim zemljama i upoznali zakone tih država. Gradeći sposobnost da steknu distancu od zakona svoje zemlje, oni su postali i u svojoj zemlji svojevrzni stranci. Motiv noćnog vijeća smješten u Karahasanovom romanu postavlja pitanje osjećaja (neokaljanog) pojedinca prema zločinima, koji su činjeni muslimanima u Foči. Kroz taj isti motiv, Karahasan u romanu konstruiše “noćno vijeće”, koje preispituje čovjekov etički i moralni odnos prema svijetu, historiji i prema potrebi pojedinca da “čuva” svijet bio on ovozemaljski i/ili onozemaljski.

³ Noćno vijeće Platon prvi put spominje u svojim *Zakonima* u X knjizi, a detaljnije o funkciji noćnog vijeća piše u XII knjizi *Zakona*. Platon noćno vijeće tumači kao posljednju, umnu instancu države. Kao takvo, noćno vijeće ima funkciju da umom sačuva državu. Ovu instancu Platon naziva božanskom i smatra da je baš njoj nužno povjeriti državu, a da se tome ne smiju protiviti zakonodavci.

Karahasanov roman *Noćno vijeće* počinje rečenicom: “Svijet je kao šljiva, kao lijepa zrela šljiva – glasno je izgovorio Simon Mihailović, silazeći niz brdo Tabija prema gradu što je ležao u dolini.” (2008, str. 5). Nelogična komparacija svijeta, koju čini Simon Mihailović na početku romana, svjedoči o iznimno sretnom stanju u kojem se nalazi. Lik Simona izmješten je iz rodne Foče u Berlin više od dvije decenije, gdje je završio obrazovanje, formirao bračnu zajednicu sa Barbarom, dobio sina Saschu i gdje je izgradio ljekarsku karijeru. U dodiru sa Barbarinim tijelom, iz intenzivnog osjećaja zrele i snažne ljubavne emocije, iz Simonovog bića prodiru sjećanja na vodu Čehotine i na predjele Foče, koji izgledaju drugačije. Upravo u zagrljaju sa Barbarom, nakon orgazmičkog iskustva, za koje mu se učinilo da je najljepše dotad, Simon izgovara: “Gluposti, vrbe se nisu ni održavale na vodi.” (Karahasan, 2009, str. 15). U Simonov berlinski život prodire fočanska prošlost, koja kao da ga doziva sebi, a za šta on ne pronalazi logično objašnjenje. Prodor prošlosti dolazi za Simona nenadano, čudan mu je jer mu se u sjećanje javljaju prizori drugačiji nego što ih pamti, a osobito su mu začuđujuća ta sjećanja jer u njima nema njegovog prijatelja Envera Pilava. Nakon intenzivnog orgazmičkog iskustva i izgovaranja nesuvisle rečenice, te nemogućnosti da Barbari objasni razlog izgovaranja takve misli, postaje jasno da mora otići u Foču i pronaći odgovore. Njegove odluke nisu odluke razuma nego njegovog cijelog bića. Simon jasno zna da mora naći odgovor na taj prodor prošlosti u njegov život i zašto ga zove “njegov” svijet da se vrati... Ipak, pravo pitanje, kojeg Simon nije svjestan, a koje se nameće u romanu jeste: Treba li buduće vrijeme pravednika koji bi spasio svijet? Posmatrajući lik kao konstrukt mogućeg čovjeka⁴, lako je utvrditi da se čovjeku zna nenadano vratiti nostalgija za rodnim mjestom i danima mladosti, ali je isto tako moguće tvrditi da je Simonovo podsvjesno javljanje fočanskih predjela (kakvih se ne sjeća i kakvi nisu) književni konstrukt kojim se gradi umjetnička motivacija za razvijanje sižea romana. Intenzitet potrebe za odlaskom u rodnu Foču i propitivanjem vlastitih emocija oči-

⁴ Termin *mogući čovjek* kao književni konstrukt/kategorija u ovom radu koristi se po uzoru na književni *mogući svijet* o kojem piše Gajo Peleš u knjizi *Tumačenje romana* (usp. 1999, str. 169). Naravno, važno je napomenuti da termin *mogući svijet* prvi koristi Gottfried Wilhelm Leibniz.

tuje se u činjenici da se Simon fizički odvaja i od Barbare za koju ga veže snažna ljubav koja vapi za prisustvom. U tim neobičnim duhovnim stanjima (iako je svjestan da se ljubav sa Barbarom još jače produbila i da je od "mahnite strasti" njihov odnos prerastao u duboki, zreli osjećaj ljubavne strasti), promišlja da su možda doživjeli bračnu krizu nakon što se iz porodične kuće odselio njihov sin Sascha. Motiviranost povratka kao književna kategorija je uvjetovana realističnom potrebom za posjetom svog doma, ali i unutrašnjim nagonom koji nagovještava umjetničke konstrukte kojima se pisac koristi za izgradnju sižea romana. U skladu s tim, prema teoriji Tomaševskog, od samoga početka romana može se naslutiti simbioza motivacijskih sredstava koji se mogu podvesti pod umjetnički motivacijski sistem ovog romana (usp. Tomaševski, 1998, str. 31).

Simonov povratak u Foču je povratak stranca u svoj rodni grad. Iako ovakva tvrdnja zvuči kontradiktorno, ona je, zapravo, najtačnija, jer o njoj svjedoče i emocije koje proživljava ovaj lik. Simbolično, Simon se vraća u Foču na Veliku Gospojinu⁵, na jedan od najvećih praznika pravoslavnog stanovništva Foče, kojim se podsjeća na dan kada je Djevica Marija svoju dušu predala Bogu. Od početne radosti i poređenja svijeta sa šljivom, Simon od prvoga dana traži ostatke svog života i mladosti, traži poznate ljude koji bi ga se sjetili, pokušava se osjećati domaćinom u kući u kojoj već odavno ne živi. Osjećaj stranca produbljuje se u Simonu u trenucima kada pokušava da osjeti ljepotu boravka u kući, a nailazi na niz stvari koje ga ometaju u tome: podrumaska vrata koja se ne otvaraju, osjećaj studeni, težak miris oraha... Tri su mirisa koja kroz ovaj put pronalaska razloga dolaska prate Simona Mihailovića: miris zelenog oraha, miris duhana i miris joda. Kako je Simonov lik konstruisan po principu snažnog osjećanja duhovnog svijeta, tako je njegov unutrašnji svijet mnogo više predstavljen u romanu nego njegov vanjski svijet. U svemu što pripada vanjskom svijetu Simon traži bar tragove svoje unutrašnje emocije kojima bi osjetio život koji živi. Iako u romanu pripovjedač jeste Enver Pilav (što saznajemo tek na kraju romana), važno je

⁵ Kršćanski praznik kojim se obilježava dan kada je Djevica Marija uznesena na nebo i kada je svoj duh predala Spasitelju. U pravoslavnoj vjeroispovijesti ovaj se praznik obilježava 28. augusta. Na taj datum se i Simon vraća u Foču.

primijetiti da iz perspektive drugog jesu ispričovijedana najdublja Simonova osjećanja, njegovi snovi, njegove misli. Kako piše B. A. Uspenski unutrašnjom perspektivom se “upravo opisuju oni procesi (osećanja, misli, osećaji, preživljavanja i sl.) koji u načelu nisu dostupni posmatranju sa strane (ali koje strani posmatrač može samo da naslućuje projektujući spoljne osobine ponašanja drugog čoveka na svoje subjektivno iskustvo)” (1979, str. 120). U Karahasanovom romanu je zanimljivo da takvu, unutrašnju perspektivu lika može prikazati njegov najbolji prijatelj koji je mrtav i koji iz međusvijeta “ima mogućnost” da sve to vidi, osjeti, opiše i ispričovijeda. Upravo čulom mirisa, zvukovima i osjećajima jeste ispričovijedan Simonov put ka otvaranju podrumskih vrata i ka ulasku među one kojima se duše nisu smirile jer su ubijeni i čiju su krv okusili drugi. Dolazak u Foču je vremenski smješten u noć, u noći Simon čuje čudno zavijanje pasa (znak da se dešava ubistvo) i osjeti miris zelenog oraha (koji nagovještava prisustvo žrtve). Već prvi dan, dok oživljava svoje uspomene i pokušava da se osjeti kao neko ko pripada svom gradu, a suštinski je svjestan da je stranac u njemu, Simon počinje da prolazi kroz “krugove pakla” koji su s početka ovozemaljski. Hladnoća kuće, ubistvo njegovih školskih drugara Zuhre i Feslije (koja se dešavaju u dvije noći), zatim ubistvo najboljeg prijatelja Simonovog oca – Muse i na koncu ubistvo njegovog najboljeg prijatelja – Envera Pilava, njegov boravak u Foči pretvaraju u hodanje kroz krugove pakla. Svako susretanje sa žrtvom ubistva donese Simonu miris oraha, a svaki susret sa krivcima miris duhana. Pri tome, u njegovoj kući je stalno prisutan osjećaj hladnoće, koji dolazi od podrumskih vrata koje je nemoguće otvoriti, te miris zelenog oraha koji Simona gotovo da izbezumljuje. Iz vanjske perspektive, Simon je domaći stranac, čovjek koji je došao nakon mnogo godina u Foču i s kojim su došla četiri svirepa ubistva, nemir u prostor koji je dugo godina imao svoj mir i svakodnevicu bez ekstremnih situacija.

Uvođenjem metapriče – legende o fočanskoj džamiji Aladži, njenoj izgradnji i zelenom kamenu, nagoviješteno je da je baš ta 1991. (ili 1412. hidžretska) godina za Foču po nečemu važna, te je time prikazan i kolektivni strah koji ima prikrivenu moć nad ljudima tog prostora. Funkciju metapriče

ima i priča Ibrahima Pleha (koja opet podsjeća na mit ili legendu) o prokletstvu Simonove rodne kuće i o zločinima koji su počinjeni nad fočanskim muslimanima pet-šest puta u tim kućama. Hodeći kroz Foču kao stranac u svom, Simon logikom stvari biva posmatran kao prvi koji je sumnjiv policiji, te mu inspektor Landeka oduzima pasoš i ključeve od automobila. Međutim, upravo kroz pokušaj otkrivanja istine, Simonov put stvara spiralnu strukturu romana, u kojoj na početku tek osjeća košmar, a nakon toga, kako raste broj ubistava i kako mu prisutvo u Foči postaje sve tegobnije, Simon počinje da živi košmar (psihički i fizički), jer je neispavan, jer ga muči miris zelenog oraha, jer čezne za Barbarinim prisustvom. Na taj način, kroz njegov emotivni svijet i do časa kada bude ubijen njegov najbolji prijatelj Enver Pilav, priprema se Simonov "silazak" među duše koje se nisu smirile u berzahu i zajedno sa Enverom "formira" umno vijeće, etičko-moralni sud poput Platonovog noćnog vijeća. Enver Pilav je svojim upoznavanjem sufizma putovao i upoznavao svijet, dok je Simon već godinama živio u Berlinu, što stvara poveznicu sa Platonovom idejom da članovi noćnog vijeća moraju putovati i upoznavati druge kulture i druge zakone kako bi iz pozicije stranaca mogli bolje razumjeti vlastiti svijet i vlastite zakone.

One noći kada je ubijen, Enver Pilav dolazi kod Simona i tada počinje sa njim razgovarati o svom životnom putu, o Simonu i na koncu o Judinoj izdaji. Enverov dolazak (kao bića koje ne pripada ovom svijetu, a o čemu Simon još ne zna ništa) obilježi izostanak hladnoće u kući i širom otvorena vrata podruma. Taj trenutak obilježava brisanje Simonove granice ovog svijeta i prostora u kojem borave duše koje se ne mogu smiriti u berzahu, što zbog činjenice da vidi, osjeća i razgovara sa čovjekom koji je mrtav, što zbog činjenice da su se otvorila podrumaska vrata koja označavaju fizičku granicu sa međusvijetom. Takav svijet se može otvoriti samo čovjeku koji je ostao neukaljan zločinima koji su činjeni na tim prostorima, ali i čovjeku koji osjeća pripadnost samo dobrim ljudima. Ovu tezu potvrđuje i činjenica da Simon nije ni razumio pitanje krivaca (koji su se očitovali po mirisu duhana) da li je njihov. S druge strane, onaj koji može biti sagovornik, vodič i čista duša koja Simona poziva da pomogne patnicima koji se

ne mogu smiriti u berzahu jeste Enver Pilav, koji je upoznao sufizam i već godinama živio sufijskim načinom života u tekiji u Foči. Kao takav, čovjek koji je okrenut sufizmu i samačkom načinu života, Enver Simonu izgovara svoja duga promišljanja o Judi i pokušava da razumije njegove postupke. Jedan od tih razgovora je u sljedećem navodu iz romana:

– Ti znaš da sam još onda, u naše vrijeme, želio biti vjernik, možeš misliti kako to sada želim – govorio je Enver. – Vjerujem da se sve dogodilo onako kako sveta predaja izvještava, znam da je Promisao imala svoje razloge da Judi odredi izdaju, ali mi sve to ne pomaže da na to pristanem. Žao mi čovjeka, ne znam zašto je sebi sve to uradio. A jedino je sebi zlo nanio, tu ćemo se sigurno složiti. Kako da pristanem na svijet ako mi je temeljna želja da budem čestit, a temeljna osobina da budem izdajnik? (Karahasan, 2009, str. 249)

U Platonovim *Zakonima* noćno vijeće čine ljudi koji su u nekoj državi, u nekoj drugoj kulturi i bdiju nad državom iz vanjske perspektive, dok kod Karahasana noćno vijeće čine Simon i Enver, koji nemaju moć, nemaju način da čuvaju zakone kao propise, nego imaju ideju, “duh zakona”, traže put do pravde, razgovaraju o Judi i izdaji... Noćno vijeće koje uspostavlja Karahasan u svom romanu je smješteno u unutrašnjost sistema, te tako dvojica prijatelja traže put do očuvanja “duha zakona”. Nasuprot tom unutrašnjem svijetu noćnog vijeća kao duhovne instance čuvara zakona, u svjetlu dana Simon vodi razgovore sa inspektorom Landekom, koji ga nanovo upita: “Reci mi sada pošteno i otvoreno: Jesi li ti Srbin, jesi li do kraja s nama?” (2009, str. 263). Bitno je primijetiti da Simon razumije i ugodno se osjeća sa Enverom (u unutrašnjem svijetu), dok u razgovorima sa Landekom (u vanjskom svijetu, među krivcima) ne razumije potrebu za osjećajem pripadnosti, te u skladu s tim i nije sposoban da jasno odgovara na pitanja, što potvrđuju navodi iz teksta: “Na ovo neočekivano pitanje Simon je najprije potvrdno odgovorio klimanjem glave, a onda se zbunio i slegnuo ramenima jer se sjetio da ne zna s kim bi trebao biti, a kamoli da zna je li s njim i u kojoj mjeri.” (Ibid.) Među ljudima koje poznaje i koji bi trebali biti dio Simonovog vanjskog svijeta, on djeluje kao stranac, a dok u unutrašnjem

svijetu, u komunikaciji sa Enverom (ili preciznije Enverovom dušom), Simon se ne osjeća toliko strano.

Nakon dana u kojem Simon sazna da je njegov prijatelj Enver Pilav ubijen, te da svi već vjeruju da je on krivac za smrti koje se događaju u Foči i kad shvati da u to vjeruje i Ibrahim Pleh, nakon razgovora sa Landekom i njegovog poziva da se Simon izjasni o krivici, te nakon pronalaska pisma Barbari koje je napisano njegovim rukopisom, u kući nestaje struje i kreće njegovo upoznavanje sa prostorom u kojem borave duše koje se nisu smirile u berzahu. Poziv dolazi nečujno, iznutra, slično kao što dolazi poziv u san. Pri ulasku kroz podrumaska vrata, Simon doživljava bolnu ekstazu, nalik na orgazmični trenutak koji je doživljavao sa Barbarom, ali mnogo intenzivniji. Uskoro ugleda i Envera, koji preuzima funkciju vodiča kroz prostor u kojem su duše koje se ne mogu smiriti u berzahu. Enver objašnjava Simonu svijet u koji je kročio.

Enver je objasnio da se ljudi, to jest njihove duše, nakon tjelesne smrti, smire u berzahu, međuprostoru, dakle u području između dvaju prostora, ili u međusvijetu, onome što je između dvaju svjetova. U berzah se dolazi nakon tjelesne smrti, kad se napustilo vrijeme a još se nije dospjelo u vječnost, da bi se čekalo na konačni sud i ulazak u svijet bez formi, u vječnost ili barem u svijet s onu stranu zemaljskog vremena. (Karahasan 2009, str. 285)

Lik Simona Mihailovića je očito lik stranca u Foči, lik stranca među ljudima koje je godinama poznavao, ali u novom prostoru je njegov lik stranac i zbog toga što je jedini živ među dušama koje nisu našle mir, ali je i jedini nemusliman. U tom stranom svijetu (za koji nije znao ni da postoji), u tim krugovima pakla u kojima gleda patnje onih čije se duše nisu smirile (jer su to duše ljudi koji su ubijeni, čiju su krv okusili drugi ili duše samoubica), Simonov vodič je jedan od stanovnika tog svijeta – Enver Pilav, koji i sam govori o svojoj funkciji: “Možda sam ti poslan s nekim ciljem, recimo kao glasnik ili da ti budem nešto kao vodič ovdje?” (2009, str. 286). Dokaz da je i Enver jedan od takvih ljudi koji ne pronalaze smiraj u berzahu, jeste i saznanje da je ubijen, ali i Simonova spoznaja da Enver nema oči, što objašnjava njegovu pređašnju potrebu za mračnim prostorom za vrijeme njihovih

noćnih razgovora u Simonovoj kući. Prolazeći kroz taj prostor, lik Simona Mihailovića upoznaje sve strahote s kojima se suočavaju stanovnici koje ga zovu da ih ubije i pomogne im da nanovo ne proživljavaju svoje smrtne patnje. Enver pri tome objašnjava Simonu da je jedini način da zaboravi taj svijet da ubije sve one koji se pate (mislama, gestom ili sl.) jer je jasno da će ih uvijek pamtiti i da će ga proganjati ako se vrati u stvarni svijet, a da im ne pomogne. Granica onosvjesnog i ovosvjesnog, onozemaljskog i ovozemaljskog kod Karahasana je određena snovima. Tako se i Simon ne vraća izlaskom iz podrumskih prostorija nego buđenjem iz sna. Granica između fikcije i fakcije, granica između historijskog i mitskog kod Karahasana je iscrtana kao granica između noći i dana, kao granica između sna i jave. Poslije tog povratka, Simonov jedini dodir sa vanjskim svijetom jeste oproštajno pismo koje piše svome sinu Saschi, u petnaestom dijelu romana koji je Dževad Karahasan naslovio *Stanovati u sebi* (2009, str. 303). Jedini izlaz za Simona jeste ulazak u prostor boravka duša koje se nisu smirile u berzahu kroz podrumaska vrata, zaključavanje vrata i lomljenje ključa (čime će označiti nemogućnost povratka), te čime će ostati da trpi tegobnost. Takvom odlukom Simon će ostati neokaljan čovjek. Osjećajući grižnju savjesti zbog zločina predaka, ostat će da trpi i gleda mučenike, ali ih neće i ne može nanovo ubiti. Upravo zbog ovakve Simonove odluke, Karahasan ovim romanom stavlja pred nas važno pitanje etičkog, moralnog i duhovnog suda, suočava nas sa krivicama naroda kojim pripadamo i sa osjećajem naše “nevinosti”.

Nakon četrdeset dana od Simonovog odlaska u Foču, 6. oktobra 1991. godine, Barbara se budi u stanu u Berlinu i prisjeća se noći u kojoj je došao Enver Pilav i ispričao sve ono što se događalo i događa sa Simonom. Tek u posljednjem dijelu romana, Karahasan nam otkriva da je pripovjedač romana Enver Pilav (ili njegova duša), te da su iz njegove perspektive prikazani svi događaji. Nakon te noći, u stanu je ostao samo miris zelenog oraha kao jedini dokaz da je Enver bio tu. Kako je i Enver naglasio, događaji koje je pričao Barbari su se dešavali “upravo” (Simonovo pisanje pisma, odluke o ulasku među duše koje se nisu smirile u berzahu...), tako je moguće povezati mističnu dimenziju ovog romana i doći do zaključka da Barbara

doživljava konačni, potpuni orgazam u berlinskom parku i osjeća miris joda u trenutku kada Simon napušta ovozemaljski život. U tom trenutku se zatvara krug pripovijedanja Barbarinim usklikom: “Svijet je uistinu šljiva, lijepa zrela šljiva!” (2009, str. 319).

Pored očite intertekstualne veze sa Danteovim obilaskom krugova pakla, bitno je primijetiti da Simon ne upoznaje muke grešnika nego muke ljudi o koje su se drugi ogriješili. Upravo takav stranac u svom svijetu, čovjek kojem je i prostor kuće pokazao da je u posjedovanju “duhova iz prošlosti”, historije užasa i zla, posredstvom duše Envera Pilava, koji je sufizmom spoznao mistični svijet, pronalazi svoj način da prekine ciklus ponovljivosti trpljenja duša koje se nisu smirile u berzahu na način kojim neće načiniti grijeh. Za razliku od Envera koji je mnogo naučio o duhovnom svijetu, sufizmu i misticizmu, Simon nema takvu vrstu znanja ili predznanja, ali svojim postupcima, svojim odnosom prema Barbari, svijetu i žrtvama pokazuje da je svako njegovo iskustvo najčešće mistično (od ljubavih iskustava sa Barbarom do silaska u berzah i nemogućnosti da bude dijelom zlog svijeta na bilo koji način). Upravo zbog prisustva misticizma i mističnih iskustava, zanimljivo je da Simonov unutrašnji svijet pripovijeda duša sufije Envera Pilava i da upravo kroz Enverovo “vođenje” Simon shvata da je suštinski bezdoman, te da ima obavezu prema onima koje voli (naročito prema Saschi) da prekine ciklus ponovljivosti zle i krvoločne historije.

3. KRUGOVI PAKLA KLASIČNOG HUMANISTE – PETERA HURDA

Roman *Uvod u lebdenje* Dževada Karahasana objavljen je 2022. godine i već svojim naslovom aludira na višeznačnost i mogućnost različitog interpretiranja termina *lebdenje*. Lebdenje nas upozorava na istoznačnost sa terminom levitiranje: “(lat. *levitatio*) u spiritizmu: tobožnje lebdenje jednog tijela, uklanjanje Zemljine privlačne sile duhovnom snagom” (Anić, Klajić i Domović, 1998, str. 808). Religijski posmatrano, levitiranje se smatra natprirodnim djelovanjem, stoga se i pripisuje svecima ili “nadnaravnim” bićima. Ljudska osobina je povezanost sa zemljom i hodanje po zemlji,

a osobina letećih životinja (ptica) je odvajanje od zemlje i osjećanje slobode u letu. Lebdenje ili levitiranje bi se moglo razumijevati i kao ljudska potreba da osjeti slobodu odvajanjem od zemlje. Levitiranje u islamu veže se za neke od derviških i sufijskih odreda, dok je u kršćanstvu termin levitiranja zabilježen među prvima kod Simona Magusa, a jedan od najpoznatijih slučajeva levitiranja zabilježen je kod svete Tereze Avilske, o čijem levitiranju su svjedočili brojni ljudi. Ipak, ono što je važnije za razumijevanje naslova ovog romana o Sarajevu pod opsadom jeste da se lebdenje može posmatrati i kao stanje boravka izvan sebe, izvan prostora, izvan vremena... Upravo, vodeći se terminom *lebdenja*, u Karahasanovom romanu je moguće shvatiti i interpretirati slobodu u Sarajevu pod opsadom u kojem je smještena radnja romana. Ubrzo nakon objavljivanja na njemačkom jeziku,⁶ ovaj roman je u uglednom austrijskom časopisu *Die Presse*⁷ ocijenjen remek-djelom evropske književnosti. U istoj sedmici u njemačkom časopisu *Die Welt*⁸ Marko Martin u članku *Dževad Karahasan erzählt von Sarajevo* piše da je romanom *Uvod u lebdenje* Dževad Karahasan dokazao da je najinovativniji i najznačajniji pisac prostora nekadašnje Jugoslavije.

Roman *Uvod u lebdenje* Dževada Karahasana počinje posvetom Peteru⁹ Hurdu, koji je prema mišljenju Rajka Šurupa, njegovog prevodioca i čitatelja, najznačajniji pjesnik, mislilac i naučnik nakon Roberta Grevisa u evropskoj kulturi. U prvom dijelu je već jasno da je pripovjedač Rajko, da pripovijeda u prvom licu (što znači da roman pruža jednu perspektivu), te da pripovijeda o danima koji su Petera Hurda nepovratno promijenili i udaljili od svega u šta je vjerovao i čime se bavio. U dijelu posvete, Rajko opisuje promociju Peterove knjige u Sarajevu, koja se desila 2. aprila 1992. godine i koja je njemu izgledala prelijepo, a poslije koje su počeli dani koji će obilježiti i njega i Petera Hurda, ali i sve stanovnike Sarajeva. Funkcija pripovjedača Rajka, koji govori u prvom licu, ima funkciju autora, učesnika radnje,

⁶ U njemačkom prevodu *Einübung ins Schweben* (Vježbanje lebdenja).

⁷ Članak *Aus dem Kessel Sarajevo* je napisao Klaus Kastberger i objavljen je 7. januara 2023. godine.

⁸ U nedjeljnom izdanju *Welt am Sonntag* objavljenom 8. januara 2023. godine.

⁹ Ime nastalo od grčke riječi *pétros* (grč. Πέτρος) što znači: kamen, stijena. Značenje imena Peter je važno, jer ga on opravdava u svom "životu" sve do odlaska u Sarajevo pod opsadom.

a često i (su)nosioca radnje, pa se prema teoriji B. A. Uspenskog, koju iznosi u knjizi *Poetika kompozije*, ovakva vrsta pripovjedača može posmatrati kao “funkcija junaka-nosioca ideološke tačke gledišta” (usp. 1979, str. 19). Ovakvu funkciju pripovjedača Uspenski prikazuje kroz činjenicu da “malo učestvuje u radnji, i u sebi ujedinjuje učesnika radnje i gledaoca koji percipira i vrednuje tu radnju” (1979, str. 21). Percipiranje i vrednovanje radnje lika Rajka Šurupa očituje se na samom početku posvete u kojoj i naglašava da nije zainteresovan za tumačenja drugih ljudi o onome što se desilo.

Nije ovo ni odgovor onima koji komentarišu moje prijateljstvo sa Peterom, ili, kako oni kažu “glasno razmišljaju o našem odnosu”. Jedini sadržaj njihovih priča o “našem odnosu” je njihovo vlastito zlo, zato mi ne pada na pamet govoriti o tim pričama i baviti se ljudima od kojih potiču. (...) Oni su djeca ovog vremena, oni ne mogu podnijeti nešto veliko, uzvišeno ili sveto, oni su, kao i ovaj svijet, sposobni samo za korist i malo trijezne, suviše trijezne moći nad drugim ljudima. (Karahasan 2022, str. 7)

U dijelu posvete koju ispisuje lik Rajka Šurupa značajnom humanisti, svom prijatelju Peteru Hurdu, a čime počinje sam roman, dešava se podudaranje autora i junaka što Mihail Bahtin objašnjava na sljedeći način:

Kada se junak i autor podudaraju ili se nalaze jedan pored drugog pred licem opštih vrijednosti ili jedan protiv drugog kao neprijatelji, završava se estetski događaj i počinje etički (pamflet, manifest, optužnica, pohvalni govor ili govor zahvalnosti, grdnja, samoobračun, ispovest i dr.). (Bahtin, 1991, str. 22)

Podudaranje autorske funkcije sa funkcijom junaka unutar djela ukazuje na prisustvo perspektive samo jednog lika, ali i na moralno i etičko poimanje svijeta jednog lika, koje je u Karahasanovom romanu itekako važno, s obzirom na činjenicu da je romaneskno vrijeme određeno ratnim danima, a prostor ograničen gradom koji je pod opsadom i u kojem se dešava historijski trenutak zla, ali i velike ljudske dobrote. Prikaz svijeta koji se “počinje raspadati” u Karahasanovom romanu, nakon posvete, počinje pjesmom male pjevačice koja pjeva uprkos granatama i pucanjima i ritualom svadbe. Rajko i Peter 23. septembra 1992. godine pokušavaju naći izlaz iz

ratnog Sarajeva, a put ih vodi do svadbe mladenke i ubijenog mladoženje, čije se “prisustvo” očituje samo njegovom krvavom košuljom. U ratnom, opkoljenom gradu, čak i sa sjećanjem na poginulog mladoženju, u haosu kada su moguće nemoguće ceremonije, Karahasan prikazuje da je i tada važno sačuvati rituale i ponavljati tradicijske običaje koji čuvaju misao da će opet jednog dana doći mir.

U gradu pod opsadom ne može biti ničeg herojskog osim dobrote koja je u graničnoj situaciji itekako izražena, te je tako podjela likova koju može načiniti Rajkov lik (pripovjedač) moguća u odnosu na klasifikaciju koju navodi Aristotel u svojoj *Poetici*: “Kako umetnici podražavaju ljude koji delaju, onda nužno sleduje to da ti ljudi budu ili dostojni ili ništavni, jer naše moralne osobine gotovo uvek stoje do toga dvoga, jer se svi, ukoliko je reč o njihovu karakteru, razlikuju po vrlini i nevaljastvu.” (Aristotel, 2015, str. 59). Simbiozom dobrog i lošeg u čovjeku, Dževad Karahasan konstruiše likove ovog romana koji u izvanrednim okolnostima upoznaju svoje osobnosti koje ne bi utoliko bile izražene u situacijama koje su svakodnevnne. Onako kako u romanu *Noćno vijeće* ne čitamo o svakodnevnim situacijama, jer se historijskom dodaju elementi fantastičnog koji Simona Mihailovića “odvode sa onu stranu života”, tako u romanu *Uvod u lebdenje* historiju pišu granične situacije grada pod opsadom, koje Petera Hurda odvode “s onu stranu zdrave svijesti”. U takvom neizvjesnom vremenu, ljudsku prirodu Karahasan ispisuje nizom epizodnih likova i nizom epizoda koje podsjećaju na svakodnevni život i na mogućnost postojanja takve vrste života čak i u ratnim okolnostima. U odnosu na *Noćno vijeće*, u ovom romanu je jasno da “vrijeme obilaska pakla” počinje ranije. U prethodnom romanu Karahasan liku Simona pruža više prostora za duhovno-psihoško prilagođavanje na “pakao”, dok je lik Petera Hurda, koji je stranac u Sarajevu (ali se ubrzo prestaje tako osjećati) svjestan da svojom odlukom ostaje u ratnom paklu.

– *Wellcome to hell!* – ponovio sam svoj pozdrav kad smo sjeli.

Ovaj put se Peter nasmijao i primijetio da bi oboje moglo biti istinito – i dobrodošlica, i pogotovo pakao.

– Hoćeš li mi biti Vergilije u svom paklu? – pitao je nakon kratke šutnje.
(Karahasan 2022, str. 27)

Pakao Simona Mihailovića iz *Noćnog vijeća* dolazi iz prošlosti (u obliku duhova, utvara) i u obliku sadašnjosti (u likovima krivaca), dok je pakao u kojem želi da ostane, kako bi upoznao sebe u graničnoj situaciji, u sadašnjosti Petera Hurda. Dok je Simon domaći stranac, jer se udaljio od svog rodnog mjesta i jer je porodicu formirao negdje drugdje, Peter Hurd je potpuni stranac zbog fizičke nepripadnosti prostoru i ljudima. Međutim, iako to tek možemo naslutiti, u trenutku kad vidi čovjeka koji ostavlja svoje kofere u Sarajevu i odlazi iz njega, shvata da on nečim ipak pripada tom prostoru i tom trenutku. Na određeni način shvata da u prostoru iz kojeg se bježi može upoznati sebe na najbolji način.

Silazak je uvijek neudoban, a upoznati sebe znači silaziti u sebe. Ja često mislim da su had i gehena, pakao i džehennem, samo metafore za upoznavanje sebe, za silazak u jedini pravi pakao – u samoga sebe. Ali bez toga nisi uistinu živio, nisi sreo autentičnog sebe, nego si proveo određeno vrijeme na svijetu kao statistički podatak. (Karahasan, 2022, str. 32)

Ovim Peterovim monologom Karahasan nagovještava da je višeznačna spiralna struktura romana koja upozorava na “spuštanje u krugove pakla” Sarajeva pod opsadom. Upravo kroz primarnu motivaciju želje za upoznavanjem/spoznavanjem sebe možemo pronaći komparacijsku crtu lika Simona Mihailovića i lika Petera Hurda. Peter Hurd je svjestan da mora ostati u graničnoj situaciji kako bi upoznao sebe i ispitao svoj odnos u takvom ratnom paklu, dok Simon osjeća da mora doći u Foču vođen nekim unutrašnjim emocijama koje se nenadano javljaju. U tom traganju oba lika pronalaze svoje vodiče kroz “pakao”. Prvo sklonište za Petera i Rajka je stan tetke Gine, a prva smrt kojoj svjedoče je smrt Šaćira/Šakira Mujezinovića, epizodnog lika u ovom romanu, koji ima funkciju predstavljanja dobrog i naivnog duha jednog grada. Takav lik biva ubijen granatom koja njegovo tijelo pretvori u latice crvenog behara (kako vide drugi) ili u zraku svjetlosti (kako vide i dožive Rajko i Peter). Tako na početku “pakla” strada lik za čiji odlazak Rajko pokreće u sebi niz pitanja o samom osiromašenju strukture grada.

Je li njegovom smrću ostalo manje Sarajeva na svijetu? Je li njegova pogibija stvarno toliki gubitak kako mi se sada čini? Hoće li Sarajevo ostati jednako sebi ako izgubi ljude poput Šakira? Ili ako izgubi sposobnost da ih prepozna i prihvati kao do sada? (Karahasan, 2022, str. 61)

Drugi prostor boravka je Rajkova porodična kuća u kojoj živi njegova majka Ljuba. U kući na Dolac-Malti, u ratnom suživotu se pokreću temeljna pitanja ovog romana, ali i sunovrat Petera Hurda kroz upoznavanje ratnih užasa. Spiralnu strukturu ovog romana i Peterov “silazak u pakao” potvrđuju i dijelovi ovog romana koji su naslovljeni: *U dubinu, u podzemlje, I dalje dubina, Zapisi iz donjeg svijeta, Prema noći objave, Noć objave...* Zanimljivo je da i u ovom Karahasanovom romanu noć kao vremenska odrednica ima funkciju spoznavanja/upoznavanja svijeta. Peterova lutanja koja vode do upoznavanja ratnog Sarajeva počinju noću, kao što u *Noćnom vijeću* Simon i Enver vode svoje duge razgovore. Ono što je specifikum ovog romana jeste “labava” funkcija vodiča, jer je vodiču skriven svijet koji može upoznati Peter samo kao privilegovani stranac, čime, uvjetno rečeno, postaje stranac u svome. O tome piše i Jasmin Agić: “Rajko *Šurup*, koji je domaćin, zapravo je statična, nepokretna i nedinamična sila, on je taj koji će zapisivati zapažanja svog gosta, dok je Peter Hurd pokretačka sila otkrovenja, ona dinamična, pokretna i djelatna sila koja stvara iskustvo i upoznaje svijet svog ratnog zatočeništva.” (2022). U danima kada Peter sam upoznaje užase rata, govori Rajku da se baš u ratu njemu otkrila sloboda kakvu nikad prije nije mogao dosegnuti. Upravo ovom konstatacijom nameće se pitanje slobode kao temeljnog pitanja romana.

Tek ovdje i sada upoznao sam pravu slobodu, i kao svjedok, ali i kao onaj koji osjeća i živi tu slobodu. To je prekrasno, to je paradoks kao smišljen za mene, kao preuzet iz mojih spisa – meni se najviši stepen slobode otkriva u gradu pod opsadom. (Karahasan, 2022, str. 123–124)

U takvim uvjetima Peter pravi klasifikaciju “krugova pakla” navodeći da prvi krug čine ovisnici, drugi krug “umjereno ugledni i bogati, poslovni ljudi i funkcioneri srednjeg dometa, kriminalci osrednjeg formata i s previše opreza” (2022, str. 160), u treći krug svrstava lokalnu elitu, a u četvrti

moćne strance, s kojima je najviše vremena i proveo. Konačno, posljednji krug koji upoznaje Peter Hurd je onaj koji doživi na Palama, a kojim njegovo ispitivanje slobode nadilazi etičku i moralnu granicu, jer izlazak Petera i Rajka se dešava na strani krivaca, te se Peteru pruža mogućnosti i/ili želja da zapuca na Sarajevo pod opsadom, ali nikada ne spozna da li je to zaista učinio. Nakon tog čina, Peterov svijet postaje konstantni kaos, a surogat sufijskog plesa koji izvodi (u posljednjem veselom trenutku života) podsjeća na mistično iskustvo, ali je i ono narušeno Peterovim uzvikom: “Ja sam Istina! (...) Ili ništa.” (2022, str. 258). Kroz temeljno pitanje slobode i želje za upoznavanjem sebe, jedan genijalni um gubi zdrav razum. Roman završava 1994. godine Rajkovim komentarom u vidu epiloga koji zapisuje u Monrealeu, te se “krug pripovijedanja” završava pod(sjećanjem) na malu pjevačicu Lejlu. Za Rajka je ona kao snoviđenje, kao lik kojeg se sjeća i kojeg pamti, a kojeg je sreo tek jednom u životu. Ipak, njena funkcija u romanu može prikazivati inat jednog bića, jednog grada, jednog naroda, koji uprkos svemu nastavlja svoju pjesmu onako kako će život nastaviti teći i kada grad više ne bude pod opsadom.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA: UPOZNAVANJE STRANCA U VLASTITOJ KOŽI

Ako posmatramo Solarov iskaz da je “priča oblikovanje zbilje” (1974, str. 95), onda možemo potvrditi da Dževad Karahasan svojim romanima oblikuje zbilju, jer se upravo služi pričom kao temeljnim konstruktom za ispisivanje svojih romana. Svakom liku je tako dana njegova priča kao njegova verzija “života”. Granične situacije u koje dolaze lik Simona Mihailovića iz *Noćnog vijeća* i lik Petera Hurda iz romana *Uvod u lebdenje* pružaju mogućnost kompariranja na osnovu više različitih fenomena unutar ova dva Karahasanova djela.

Primarna motivacija za kompariranje ova dva romana Dževada Karahasana je u činjenici da su oba romana ispisana u spiralnoj strukturi i oba po određenim elementima imaju intertekstualnu povezanost sa Danteovom *Božanstvenom komedijom*, odnosno *Paklom*. Lik Simona iz *Noćnog vijeća*

kao i lik Petera Hurda iz romana *Uvod u lebdjenje* dolaze u novi prostor kako bi našli odgovore na neka pitanja koja se unutar njihovih bića ne mogu verbalizirati a koja ih obojicu progone i izmještaju iz prostora boravka. U oba romana, likovi na drugačije načine pokušavaju da se oslobode od sebe samih upravo upoznavajući sebe. Kroz taj postupak nameće se teza da je svaki čovjek stranac pa i sebi samome. Tim modelom lika kao mogućeg ili potencijalnog čovjeka, Karahasan propituje ljudsku čežnju za dovršenošću, za spoznavanjem svijeta oko sebe i sebe samog kroz “putovanje” unutar sebe. Nakon upoznavanja različitih “krugova pakla” (Simon upoznaje podzemni svijet duša koje se nisu smirile u berzahu, koje nisu našle svoj mir, a Peter upoznaje svijet opkoljenog grada), niti jedan ne može nastaviti svoj život bez radikalne promjene. Simon postupa etično i moralno, te bira jedini ispravni put da postane sapatnik duša, a Peter doživljava psihički pad poslije kojeg se nikada više ne oporavi. Temeljna razlika ova dva lika je što Simon svoje mistično iskustvo doživljava osjećajući potrebu da postupi ispravno, dok Peter gubi razum i pomjerajući granice vlastite slobode poseže za krivim putevima slobode – narkoticima, na koncu i pucanju na opkoljeno Sarajevo. Svojim postupcima i svojim djelovanjima, Simon je mistik, koji to ne zna, jer ne posjeduje znanje da to osvijesti i definira, dok je Peter intelektualac koji je mnogo saznao i naučio o mistici, ali nije mistik, jer u sebi nema iskustvo vjere i vjerovanja. Peterov lik je okrenut samo znanju i razumu. Upravo zbog toga što je mistik, Simon je stranac, jer vjeruje u mogućnost osjećanja božanskog u sebi. Za takvu spoznaju nisu potrebni posrednici niti instrumenti da bi čovjek došao do osjećaja i vjerovanja u Božije prisustvo. U potrazi i u upoznavanju “krugova pakla” Peter pokušava da spozna sebe, jer, zapravo, ništa drugo ni nema i ni u šta ne vjeruje. Time zauzima funkciju “potpunog stranca”, dok je Simon kao povratnik u svoj rodni grad domaći stranac, jer u tom prostoru nikada nije bio sasvim domaći.

Ovim slijedom dolazimo do uočavanja bitne razlike između ova dva lika pri upoznavanju svijeta krivaca. Simon živi među krivcima (možda i zločincima) novog doba, ali on ostaje netaknut zlom, jer u “ovom životu” ne pristaje na pripadnost onima koji ga na to pozivaju, a među dušama koje se

ne mogu smiriti u berzahu radije bira da bude sapatnik, nego onaj koji će ubiti duše i time ih osloboditi. S druge strane, Peter (mogućim) pucanjem na Sarajevo u kojem je, kako tvrdi, osvojio najveću slobodu, puca na svoju empatiju, na svoje prijateljstvo i na svoju ljudskost. Taj trenutak se može i protumačiti kao njegovo spoznavanje “dna pakla” ili najmračnijeg dijela sebe, koji ga odvodi sa drugu stranu zdravog razuma.

Iako je pripovijedanje završeno, u oba romana Karahasan ostavlja priliku da se život nastavlja kroz druge likove, kroz one koji su svjedoci ili saučesnici priče. U *Noćnom vijeću* život se nastavlja kroz Barbaru koja osjeća Simonov svijet kroz konačni orgazam i život nakon smrti se za Simona nastavlja u berzahu, a u *Uvodu u lebdenje* život se nastavlja kroz Peterovog prevodiča Rajka, ali se nastavlja i kroz Peterovo nesuvislo stanje. Tu potencijalnu mogućnost za nastavkom za novim tokom objašnjava Bahtin kao jedinu mogućnost prikazivanja mogućeg života lika kroz književno djelo: “Svojom završenošću i završenošću događanja ne može se živeti, ne može se delati; da bi se živelo, mora se biti nezavršen, otvoren za sebe – u svakom slučaju, u svim bitnim trenucima života.” (Bahtin, 1991, str. 13). Specifikum oba romana jeste prisustvo likova koji ispunjavaju funkciju vodiča “kroz pakao”. Enver Pilav je kroz svoju fizičku odsutnost duhom prisutan i kroz noćne razgovore priprema Simona za berzah i na koncu ga upoznaje sa berzahom, onima koji pate u njemu i sa Simonovom mogućnošću da im pomogne. U romanu *Uvod u lebdenje* Rajko je prisutan kao vodič kroz svoju odsutnost, jer se Peteru otvaraju svjetovi koji se mogu otvoriti samo “privilegovanom strancu” u drugom gradu, odnosno pruža mu se prilika da upozna “stranca u samome sebi”. Na tom putu Rajko, kao lik u funkciji zdravog razuma, može svjedočiti samo svojom odsutnošću i primjećivati posljedice tog putovanja i/ili upoznavanja samog sebe, odnosno svoje “slobode”.

Ipak, na kraju ovog rada, možda je i najvažniji zaključak da se svakim otvaranjem pitanja o jednom fenomenu u Karahasanovim romanima otvaraju bezbrojna nova pitanja, koja pozivaju na istraživanja i analiziranja književnih fenomena, ali i propitivanje nas samih, što je na koncu i jedna od funkcija književnosti.

IZVORI

- Karahasan, Dž., 2009. *Noćno vijeće*. Sarajevo: Connectum.
Karahasan, Dž., 2022. *Uvod u lebdenje*. Sarajevo: Connectum.

LITERATURA

- Anić, S., Klajić, N. i Domović, Ž., 1998. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Sani plus.
Aristotel, 2015. *Poetika ili O pesničkoj umetnosti*. Beograd: Dereta.
Bahtin, M., 1991. *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*. Novi Sad: Bratstvo – Jedinstvo.
Denić-Grabić, A., 2006. “Dževad Karahasan – etičnost naracije i pragmatika ljubavi”. U: *Sarajevske sveske*. Sarajevo: Buybook. br. 13/2006, str. 343–359.
Karahasan, Dž., 2004. *Knjiga vrtova*. Sarajevo: Connectum.
Peleš, G., 1999. *Tumačenje romana*. Zagreb: Artresor naklada.
Platon., 2004. *Zakoni*. Beograd: Dereta.
Solar, M., 1974. *Ideja i priča*. Zagreb: Liber.
Tomaševski, B. V., 1998. *Teorija književosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
Uspenski, B. A., 1979. *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Beograd: Nolit.

ONLINE IZDANJA

- Agić, J., 2022. “Danteovska struktura Sarajeva”. [online]; dostupno na internetskoj stranici: <http://penbih.ba/2022/08/jasmin-agic-danteovska-struktura-sarajeva> [26. 3. 2023]
- Kasteberger, K., 2023. “Auf dem Kessel Sarajevo”. U: *Die Presse*. [online]; dostupno na internetskoj stranici: <https://www.diepresse.com/6235122/dzevad-karahasan-aus-dem-kessel-sarajevo> [24. 3. 2023]
- Martin, M., 2023. “Dževad Karahasan erzählt von Sarajevo”. U: *Welt am Sonntag*. [online]; dostupno na internetskoj stranici: <https://www.welt.de/schlagzeilen/nachrichten-vom-8-1-2023.html> [24. 3. 2023]

STRANGERS IN THEIR OWN SPACE.
A PICTURE OF THE STRANGER IN
DŽEVAD KARAHASAN'S NOVELS *THE NIGHT COUNCIL*
AND *INTRODUCTION TO FLOATING*

Summary

Using the example of two novels by Dževad Karahasan, *The Night Council* and *Introduction to Floating*, this paper provides a comparative analysis of the characters of Simon Mihailović and Peter Hurd in relation to the figure of the stranger, who is searching for parts of his being in a dislocated space. Considering the spiral structure of both novels and the intertextual connections with Dante's *Divine Comedy*, this paper uses a comparative approach to discuss the treatment and role of the guide through the different types of "hell" which the characters experience. Along with the question of artistic motivation and the motivational system of a literary work, the work analyzes and problematizes the relationship of the characters to situations. In addition, the paper questions the literary constructions through which the characters move in getting to know themselves. Through the comparison of the characters of Simon Mihailović and Peter Hurd, this paper questions Mihailović's and Hurd's relationship with their guides through "hell", Enver Pilav and Rajko Šurup. Using a comparative approach to analyse the characters of the strangers in two novels by Dževad Karahasan, this paper shows different relationships to the same phenomenon, as well as different ways of manifesting the intertextual connection.

Key words: *the figure of a stranger, Night Council, Introduction to Floating, comparative analysis, spiral structure*